

HOCA AHMED YESEVİ VE DİVÂN-I HİKMET

A Study on Hoca Ahmed Yesevi and His Work “Divan-ı Hikmet.”

Dr.Varis ÇAKAN*

ÖZET

Bu makalede Karahanlılar Devri Türk Edebiyatının temsilcilerinden Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı, onun Divân-ı Hikmet adlı eserinin konusu, yazılış üslubu, günümüze kadar bulunan nüshaları ve söz konusu eserin tesirleri gibi konular ele alınıp incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hoca Ahmed Yesevi, Divân-ı Hikmet, Türkistan, Orta Asya, Sofilik.

ABSTRACT

This article dwells on Hoca Ahmed Yesevi, the outstanding Sufi leader in Turkestan in the 12th century as a man-of-letters in the Karakhanid Turkic literature and on the Divan-ı Hikmet, his famous work. The Divan Hikmet is analyzed from a literary perspective in terms of its style, sources and impacts, as well as its existing original manuscripts.

Key Words

Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, Turkestan, Central Asia, Sufism.

Karahanlılar Devri Türk Edebiyatının tipik temsilcilerinden Hoca Ahmed Yesevi ve onun *Divân-ı Hikmet* adlı eserinin Klasik Türk Edebiyat Tarihinde önemli bir yeri vardır. Şimdiye kadar Hoca Ahmed Yesevi ve onun *Divân-ı Hikmet* adlı eseri ile ilgili olarak yurt içinde ve dışında önemli çalışmalar yapılmış ise de fakat Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı, eseri ve tesirleri konusunda kaynak eksiklikleri yüzünden kesin bir sonuca varamamaktadırlar. Bu makalede Doğu Türkistan'da bulunan, Hoca Ahmed Yesevi ve onun eseri ile ilgili olan belgeler ve bu belgelerin ışığında Doğu Türkistan'da yapılan araştırmalardan ve Türkiye'de de konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalardan da yararlanarak, Hoca Ahmed Yesevi ve *Divân-ı Hikmet* adlı eseri hakkında, şimdiye kadar bilinmeyen veyahut gözden kaçan bazı hususları dile getirmek suretiyle konuya farklı bir bakış açısı getirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla söz konusu araştırma Hoca Ahmed Yesevi'nin haya-

tı, *Divân-ı Hikmet*'in konusu, *Divân-ı Hikmet*'in yazılış üslubu ve nüshaları, *Divân-ı Hikmet*'in tesirleri gibi bölümlere ayrılarak sürdürülecektir.

1. *Divân-ı Hikmet*'in Müellifi Hoca Ahmed Yesevi'nin Hayatı

Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı hakkında bilgi veren belgeler çok azdır. Ancak müellifin *Divân-ı Hikmet* adlı eseri ile kendisiyle ilgili diğer kaynaklardan ve menkıbelerden onun hayatı, şahsiyeti, eseri ve tesirleri hakkında bazı bilgilere sahip olabiliyoruz.

Orta Asya Türklerinin Dini-tasavvufi hayatında geniş tesirler icra eden ve “Pir-i Türkistan” diye anılan XII.yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Yeseviyye Tarikatının kurucusu olan Ahmed Yesevi, bugünkü Doğu Türkistan'ın Aksu vilayetine bağlı Sayram kasabasında doğmuştur (Köprülü 1976:61)¹. Dedesinin adının Mahmud olduğu, babasının ise Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden Şeyh İbrahim Ata olduğu ve babasının *Nesepname* adlı eserinde, kendi şecer-

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

sini tek tek isimlendirerek Hz.Ali'ye kadar bağladığı (M.Carmuhammed-Uli 1998:182-188), annesinin ise Şeyh İbrahim Ata'nın müritlerinden Sayramlı Musa'nın kızı Aşşe Hatun olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Yesevi, anne-baba ve aile muhiti itibariyle saygın, dinine ve kültürüne bağlı bir manevi ortamda doğmuş ve yetiştirilmiştir. Ahmed Yesevi'nin doğum ve ölüm tarihi konusunda yapılan çalışmalarda şimdiye kadar kesin bir sonuca varamamıştır. Araştırmacılar bu konuda farklı görüşler ortaya atmışlar ve bunlar birer tahminden öteye gidememiştir. Ancak Doğu Türkistan'da bulunan Ahmed Yesevi ile ilgili belgelerden anlaşıldığına göre Hoca Ahmed Yesevi'nin Miladi 1005 yılında doğup, 1116 yılında vefat etmiştir (Osman 1992:193-194). Şeyh İbrahim Ata'nın Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Yesevi önce annesini, ardından da babasını kaybettikten sonra ablası Gevher Şehnaz ile birlikte bugünkü Kazakistan'ın Yesi şehrine gelip yerleşmiştir. Bazı kaynaklardan Ahmed Yesevi ve beraberindekilerin Sayram'dan göç etmesinin nedeninin bölgede baş gösteren kuraklık olduğunu öğrenmekteyiz.

İlk öğrenimine Yesi'de başlayan Ahmed Yesevi, küçük yaşına rağmen bir takım tecellilere mazhar olması, beklenmeyen fevkaladelikler göstermesi ile çevresinin dikkatini çekmiştir. Menkıbelere göre, yedi yaşında Hızır'ın delaletine nail olan Ahmed Yesevi Yesi'de Arslan Baba'ya intisap ederek ondan feyiz almaya başlar. Arslan Baba'nın terbiyesi ve irşadı ile Ahmed Yesevi kısa zamanda mertebeler aşar, şöhreti etrafa yayılmaya başlar. Arslan Baba vefat ettikten bir müddet sonra, zamanın önemli İslam Medeniyet merkezlerinden biri olan Buhara'ya gelip, burada devrin önde gelen alim ve mutasavvıflarından olan Şeyh Yusuf el-Hemedani'ye intisap ederek eğitimine devam eder. Yusuf el-Hemedani'nin vefatı üzerine irşad mevkiine Ah-

med Yesevi kendisi geçer. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yusuf el-Hemedani'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdülhalik-ı Gucdüvani'ye bırakarak Yesi şehrine döner. Çok geçmeden burada Orta Asya Türklerine özgü "Yesevilik Tarikatı"nı kurar (Köprülü 1981:193) ve vefat edinceye kadar burada irşada devam eder. Hoca Ahmed Yesevi memleketine döndükten sonra fikirleri ve eserleri ile bütün Türkistan'da çok büyük şöhrete sahip olur. Namı hudutlar aşır pek çok İslam ülkelerine yayılır. Bundan dolayı bütün İslam alemine, "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" sözü yayılmıştır (Osman 1992:193). Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı ve kerametleri konusunda Türkistan'da pek çok sırlı rivayetler söylenmiştir. Bu rivayetlere göre, 63 yaşına geldiğinde, "Peygamberimiz Hz.Muhammed'e Cenabı Hak 63 yaştan fazlasını vermemiş. Bana da bundan sonra Yeryüzünde yaşamak haramdır" diyerek yer altına bir çile hane yapıp oradan çıkmadan ibadetlerini yapmış ve hizmetlerine devam etmiştir. Böylece Hz. Peygamberimizin yaşının yaklaşık iki katını (111 yaş) yaşadktan sonra Hak'ın rahmetine kavuşmuştur. Sayram'da İmam Muhammed b.Ali neslinden gelenlere "Hâce" denildiği gibi onlara bağlı olanlara da aynı isim veriliyordu. Ahmed Yesevi de bu silsileye bağlı olduğu için "Hâce Ahmed", "Hâce Ahmed Yesevi", "Kul Hâce Ahmed" isimleriyle de anılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesi Altın Ordu hükümdarı Toktamış Han (1379-1396) tarafından tahrip edilip türbeye vakfedilen mal-mülk yağmalanmıştır. Bu olaydan sonra kerametlerinin ve hikmetlerinin vefatından sonra da devam ettiği ileri sürülen Hoca Ahmed Yesevi, bir rivayete göre, Emir Timur'un rüyasına girer ve ona zafer müjdesini verir. Timur gerçekten Toktamış Han ile olan savaşta büyük zafere erişince, Türkistan ve bütün Türk Dünyasında şö-

reti ve nüfuzu iyice yayılmış olan Hoca Ahmed Yesevi'nin kabrini ziyaret için Yesi Şehrine gelir ve Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarının üstüne, devrin mimarı şaheserlerinden olan bir türbe yapılmasını emreder. 1395-1397 yılları arasında yağmada kaybolan türbeye ait önemli eserler geri getirilip, türbe inşaatı tamamlandıktan sonra yerine konulur. Artık bu devirde türbe, cami, medrese ve dergahı ile bir külliye halini alır. Orta Asya olarak bilinen bugünkü Türkistan coğrafyasında Hoca Ahmed Yesevi'nin neslinden pek çok ünlü şahsiyetler çıkmıştır. Bunlardan biri Ali Şir Nevâî'nin, **Mecâlisu'n-Nefâis** ve **Nesâyimü'l-Muhabbe** adlı eserlerinden anlaşıldığına göre, Timurular Dönemindeki meşhur şair ve edip, **Divan-i Şeyhzâde Atâ** adlı eserin müellifi Atâî'dir. Atâî'nin, Hoca Ahmed Yesevi'nin kardeşinin oğlu İsmail Atâ'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır (Emin 1988). Bunun yanı sıra Anadolu'da da kendilerini Hoca Ahmed Yesevi'nin neslinden sayan pek çok ünlü şahsiyet çıkmıştır. Bunlar arasında Semerkandlı Şeyh Zekerriya, Üsküplü Şair Ata ve Evliya Çelebi zikredilebilir.

2. Divan-ı Hikmet'in Konusu ve Örnekler

Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetlerini içine alan felsefi ve edebi bir şiir mecmuasına bugün **Divan-ı Hikmet** denilmektedir. Müellif Sofilik felsefesi hakkındaki dünya görüşlerini şiiri bir üslupla **Divan-ı Hikmet** adlı bu eserinde ifade etmektedir (Yesevi 1984:14, 1985:16). Hoca Ahmed Yesevi'ye göre, "Hakikat yolu, Sofilik yoludur. Gerçek bir sofi dehâ olmak için dört basamaklı hikmetten geçmesi lazım. Bunların ilki İslam'ın kaide nizamı olan Şeriatı bilmek, İkincisi, tasavvufun temeli olan tarikatı bilmek, üçüncüsü, Aşk-i İlahiye (Tanrı Aşk) olan Marifeti bilmek ve dördüncüsü, Tanrı ile bütünleşen hakikati bilmekten ibarettir (Zahidov 1987:20). Yani Hoca Ahmed Yesevi'ye göre, sofiliğin zirvesine ulaşmak için Şeriat, Tarikat, Ma-

rifet ve Hakikat basamaklarından geçmek lazım. Bunların ilki olamadan ikincisi olmazdı. Hoca Ahmed Yesevi'in aşğıdaki Hikmetlerinden, onun, re al dünyayı felsefi açıdan eleştirdiğini, zalim hükümdarların, zorbalık yapanların, rüşvet alanların, mal-mülk peşinde koşanların ve dini suiistimal eden kötü niyetli dindarların lanetlendiğini açıkça görebilmekteyiz².

Dünya benim diyenler,
Cihan malından alanlar,
Kerkes³ kuşu gibi,
O harama batmışlar.
Molla Müftü olanlar,
Yalan dava soranlar,
Akı kara yapanlar
O tamuya⁴ girmişler.
Kadı imam olanlar,
Nahak dava soranlar,
Hımar yüglü boluban,⁵
Yük altında kalmışlar.
Haram yiyen hakimler,
Rişişive (Rüşvet)alıp yiyenler,
Öz parmağın dişleyip,
Korku içre kalmışlar.

Görüldüğü gibi bu mısralar bize meşhur İtalyan şairi Dante tarafından yazılan **İlâhî Komedi**'nin içinde yer alan "Cehennemnâme" destanındaki, "Fani dünyada kötülük eden birinin cehennemde cezalandırış tasvirleri"ni hatırlatmaktadır (Ömer 1989:80). Aynı zamanda yine söz konusu eserde kötüler bu şekilde tenkit edilirken, adaletli hükümdarlar, helal emeğiyle yaşamaya çalışan çiftçiler, namuslu ve dürüst esnaf- lar methedilmiştir.

Divan-ı Hikmet nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arz etmesi, bunların farklı şahıslar tarafından değişik dil ve değişik sahalarda meydana getirildiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca **Divan-ı Hikmet** mecmuları içine zamanla Yesevi dervişlerinin hikmetleri de karışmış ve böylece kitap sadece Hoca Ahmed Yesevi'ye ait bir eser olmaktan uzaklaşıp hikmet geleneğini yansıtan bir manzumeler mecmuası ha-

line gelmiştir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 9:429). Fakat eklenen hikmetler kime ait olursa olsun bütün hikmetlerin temelinde Hoca Ahmed Yesevi'nin inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları bulunmaktadır. Hikmetler Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemlidir.

Hoca Ahmed Yesevi Hikmetlerinde geçen "Defter-i Sanî" tabirinden biz söz konusu hikmetlerin birkaç defter halinde tertip edildiğini, eldeki nüshaların ikinci defterden ibaret olduğunu anlıyoruz. **Divan-ı Hikmet**'te ayrıca Azim Hâce, Hâlis, Fakirî, Garibî, Hâce Sâlih, Kul Şerifi, Hüveydâ, İkânî, Meşrep, Ubeydî, Kul Süleyman ve Zelilî adlarıyla Yesevi geleneğine bağlı çeşitli şahısların hikmetleri yer aldığı gibi **Divan-ı Hikmet** adını taşımayan bazı hikmet mecmualarında da Hoca Ahmed Yesevi'nin şiirlerine rastlanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi'ye izafe edilen Fakır nâme ise **Divan-ı Hikmet**'in Taşkent ve Kazan baskılarında yer almaktadır. Müstakil bir risaleden daha ziyade **Divan-ı Hikmet**'in mensur bir mukaddimesi durumunda olan Fakır nâme'nin **Divan-ı Hikmet** yazmalarının hiçbirinde bulunmaması, bunun Hoca Ahmed Yesevi tarafından kaleme alınmadığını, daha sonra **Divan-ı Hikmet**'i tertip edenler tarafından yazılıp söz konusu esere dahil edildiğini göstermektedir.

Divan-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerin sayısı bazı farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar değerlendirilen Hoca Ahmed Yesevi'ye ait hikmetler 250'yi bulmaktadır. Bu sebeple hikmetlerin birinde yer alan, "Dört bin dört yüz hikmet söyledim" ifadesi daha eski bir **Divan-ı Hikmet** nüshası bulunmadığı müddetçe bir rivayetten öteye gitmemektedir.

Hoca Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde, İslam dinine yeni girmiş veya bu dini henüz kabul etmemiş olan ve okur-yazar olmayan Türk topluluklarına milli

vezin olan hece vezni ile İslamiyet'in esaslarını şeriat ahkâmını ve Ehli-i sünnet akidesini öğretmek başlıca gaye olmuştur. Ayrıca Hoca Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde Yeseviyye Tarikatı müritlerine tasavvufun incelikleri, tarikatın âdâp ve erkâmı telkin edilmektedir. Bu sebeple hikmetler sanat endişesinden uzak, sade ve didaktik bir özellik taşımaktadır.

Hoca Ahmed Yesevi Hikmetlerinin muhtevası ile şekil ve dil yapısı, Hoca Ahmed Yesevi'nin yetiştiği çevre, onun hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Hoca Ahmed Yesevi'nin İslamiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz, zamanla Yesevi dervişleri vasıtasıyla gelenek halini almıştır.

Fuat Köprülü'ye göre Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde başlıca iki esas unsur göze çarpar. Bunlardan biri İslam, yani dini sofiyane unsur, diğeri ise milli yani Türklerin eski halk edebiyatından alınan unsurdur (Köprülü 1981:197). İslam, yani dini sofiyane unsur mevzuda daha kuvvetli olduğu halde, milli yani Türklerin eski halk edebiyatından alınan unsur bilhassa şekil ve vezinde daha belirlidir. İslamiyet daireesine henüz yeni giren Orta Asya Türkleri, şeklen kendilerine hiç yabancı gelmeyen **Divan-ı Hikmet**'e ta biatiyle büyük kıymet veriyorlardı. Mevzu da kendilerini alakadar ettiği için, söz konusu eser az zamanda halk arasında hemen hemen kutsi bir mahiyet alır. Bununla beraber bu hususta en mühim amil, Hoca Ahmed Yesevi'nin aynı zamanda büyük bir tarikatın kurucusu olması ve tarikatının süratle pek geniş bir sahaya yayılarak yüzyıllarca yaşamasıdır.

Divan-ı Hikmet nüshalarında bulunan hikmetlerin hangi Türk Lehçesiy-

le yazıldığını tayin etmek için, XII.yüzyılda edebi Türk Lehçelerinin coğrafi dağılımını tespit ederek Hoca Ahmed Yesevi'nin doğduğu ve en çok yaşadığı sahanın lehçesini ve orada hakim olan kültür (Hars) akımlarını anlamak icap eder. Bu hususta yapılan uzun araştırmalara göre **Divan Hikmet, Kutadgu Bilig**'in yazıldığı Karahanlı Devrindeki Hakaniye Türkçesi ile yani Kaşgar Türkçesi ile yazılmıştır (Osman 1992:197).

3.Divan-ı Hikmet'in Yazılış Üslubu ve Nüshaları

Divan-ı Hikmet'in büyük bir kısmı beş-yirmi beş arasında değişen dörtlüklerden ibaret olup, kafiye düzeni koşmaya benzemektedir. Hikmetlerin bir kısmında da gazel tarzı kullanılmıştır. Türkistan'da halk arasında çok sevilen ve yaygın bir biçimde kullanılan yedili (4+3=7) ve on ikili (4+4+4=12) ölçüsü, gazel tarzındaki manzumelerde ise on dörtlü (7+7=14) ölçüsü kullanılmıştır. Hoca Ahmed Yesevi seçtiği vezinlerde bile çağının müşterek zevkine uyarak, nazım şekli bakımından da dört mısradan meydana gelen ve yalnız dördüncü mısraları aralarında kafiyeli muhtelif kıt'aların vücuda getirdiği destan tarzını kullanmıştır. Bu destanlarda her kıt'a sonundaki mısraların ya aynen veya kafiye itibariyle tekerrürü, onların tek olarak okunmaktan ziyade, belki de dini toplantılarda umumi surette okunmak üzere yazıldığını göstermektedir. **Divan-ı Hikmet** bu bakımdan da eski Türk Halk Edebiyatı verimlerinden ayrılmıyor.

Divan-ı Hikmet'in Hoca Ahmed Yesevi'nin bütün hikmetlerini içine alan tam ve güvenilir bir nüshası henüz elimize ulaşmamıştır. Söz konusu eserin nüshalarının en eskisinin Vefik Paşa Kütüphanesinde olduğu biliniyor. Bu nüshanın 148 varaklı, sade fakat güzel bir yazıyla ve başlıkları kırmızı olarak H. 1105'te (M.1693-94) yazıldığını *Katalog*'dan (Katalog Nr: 1039) öğrenebiliyoruz (Köprülü 1976:121). Bundan başka

Divan-ı Hikmet'in Maarif Nezareti tarafından Halis Efendi'den alınan kitaplar arasında bulunan bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha H.1260'ta (M.1844-45) yazılmış olup, içinde Hoca Ahmed Yesevi'ye ait olmayan bir çok manzumeler bulunmaktadır. Katannoftan alınarak İstanbul'a getirilen bir nüsha daha bulunmaktadır. H.1290'da (M.1873-74) yazıldığı anlaşılan söz konusu nüsha 331 sayfadan oluşmakta olup, her sayfada ortalama olarak 11 mısra olmak üzere 99 hikmet mevcuttur. Ancak Fuat Köprülü'ye göre bu nüsha yanlış ve berbat olup, ilmi ehemmiyeti yoktur. Macar Akademisi Kütüphanesinde de **Divan-ı Hikmet**'in yazma bir nüshasının bulunduğu bilinmektedir. **Divan-ı Hikmet** bütün Orta Asya'da ve diğer Türk coğrafyalarında çok meşhur bir eser olması münasebetiyle başka kütüphanelerde veya hususi ellerde söz konusu eserin daha çok nüshalara rastlanabileceği muhakkaktır. Günümüzde bulunan nüshalar değişik kişiler tarafından değişik sahalarda tertip edildiği için hikmet sayısı bakımından da farklılıklar gösterir. Aynı basma nüshaları için de söz konusudur. Dünya kütüphanelerinde mevcut yüzlerce **Divan-ı Hikmet** nüshasından faydalanarak sağlam bir metin hazırlamak henüz imkansızdır. **Divan-ı Hikmet**'in bazı nüshaları arasında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (Nr: 2497), Ahmet Caferoğlu (Şahsi kitapları arasında) ve Emel Esin nüshaları (Esin-Tek Vakfı Ktp) ile Manchester The John Rylands University Library (Nr:67), İstanbul Üniversitesi (TY, Nr: 3898), Millet (Ali Emiri, Manzum, Nr: 16) ve Konya Mevlâna Müzesi (Nr: 2583) kütüphaneleri ile S.Petersburg Asya Halkları Müzesindeki (Nr.D. 41) el yazmaları bulunmaktadır.

Divan-ı Hikmet ilk defa Kazan'da H.1295'te (M.1878-79) **Hikem-i Hazret-i Sultan'ül-rifin Hoca Ahmed Yesevi** adı ile 67 Hikmet ve bir Münacattan

mürekkep 125 sayfalı bir risale halinde basılmıştır. Kazan'da söz konusu eserin ikinci basımının yapıldığı biliniyorsa da elimize yeterli bilgi geçmemiştir. H.1311'de (M.1894-95) yine Kazan'da **Divan-ı Hikmet**'in üçüncü baskısı yapılmıştır. Kazan Üniversitesi Matbaasında basılan bu nüsha, **Divan-ı Hikmet-i Sultanü'l-Ârifin Hoca Ahmed b.Mahmud b.iftihar-ı** ismiyle basılmış olup, bu baskıda Gulam Muhammed b.Müftü Rahimu'llah Kureysi-i Esemi el-Haşimi el-Lâbü'rî'nin **Hazinetü'l-Asfiyâ** adlı meşhur **Tezkere-i Evliyâ**'sından çıkarılmış ufak bir hâl tercümesi, 17 sayfalı mensur bir mukaddime, 134 **Hikmet** ve bir **Münâcât** yer almaktadır. 1896 yılında yine Kazanda neşredilen **Divan-ı Hikmet**'in dördüncü baskısına gelince, 277 sayfadan oluşmakta olan bu baskı, aynen üçüncü baskısında olduğu gibi **Hazinetü'l-Asfiyâ**'dan çıkarılmış hâl tercümesi ile sülûk adabına ait mukaddimeyi ve üçüncü baskısından 14 fazlasıyla 148 **Hikmet**'i içine alır. **Divan-ı Hikmet** H.1314'te (M.1898-99) Taşkent'te Taş-basması olarak neşredilmiştir. Söz konusu eserin Taşkent baskısı **Fakrnâme** adı verilen mensur mukaddimeyi, üçüncü Kazan baskısına yakın **Hikmet**'leri ve sonundaki **Münâcât**'ı içine alan 154 sayfadan oluşmakta olup, sonunda Yesevi dervişlerinden birinin yine aynı tarzdaki **Hikmet**lerini de içine alması bakımından diğer baskılardan bir fazlalık gösterir. Özbekler Dergahı Seyhi Hacı Süleyman Efendi'nin H. 1299'da İstanbul'da **Divânü Belâgat ünvân-ı Sultanü'l-ârifin Hoca Ahmed Yesevi** ismiyle neşrettiği nüshaya gelince, bu, her sayfasında ortalama 26 mısrayı içine alan toplam 276 sayfalık bir nüshadır.Diğer baskılardan epeyce fazla olan bu İstanbul baskısında Hoca Ahmed Yesevi'den başka birçok tanınmış Orta Asyalı Türk Mutasavvıf şairlerinin manzumeleri de yer almaktadır. Son olarak Hoca Ahmed Yesevi'nin söz konusu hikmetleri Kültür Bakanlığı tarafından

(Eraslan 1991) ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından (Bice 1993) neşredilmiştir. Ancak Hoca Ahmed Yesevi'ye atfedilen hikmetlerin tamamı bu iki yayında toplanabilmiş değildir

4. **Divan-ı Hikmet**'in Tesirleri

XI.yüzyılın sonları ile XII.yüzyılın başlarında Orta Asya Türk toplulukları İran üzerinden gelen dini ve kültürel bir istilanın tehdidi altında idi. Bir kısım Türkçe konuşan Türk kavimlerinde dersler bile Farsça veya Arapça veriliyor, okumuş ve aydın Türklerin bazıları şiir ve yazı dil olarak Farsça ve Arapça'ya yönelmişlerdi. İslamiyet'i yeni kabul eden veya kabul etmekte olan halk ise Arapça ve Farsça bilmiyorlardı. Hoca Ahmed Yesevi yetişmiş bir aydın kişi olarak Farsça ve Arapça'yı çok daha iyi bilmesine rağmen halka yöneldi.Halkın dili ile konuştu ve eser verdi. O geniş halk kitlelerinin anlayabileceği sade Türkçe ile "Hikmet" denilen deyişlerini yazmaya başladı. Türkçe ile şiir yazılmayacağı iddiasında olan hatta kendisini yadırgayan sözde aydınlara aldırma- dı.İslamiyet'in hayata dair insani, ahlaki prensiplerini kendine ait sade ifadelerle söyledi ve yazdı. Evlerde, sohbetlerde, toplantılarda ve çeşitli toplu yerlerde onun yüzlerce binlerce beyti yazılır, okunur, söylenir ve işlenir oldu.99 bine ulaştığı söylenen talebeleri onun hikmetlerini köylere, şehirlere, kırsak ve yaylaklara ve hatta mezarlara taşıdılar. Bu şiirler, deyişler, öğütler "Hikmet" olarak özdeyişler halinde Türk ordusunun gittiği her yere ulaştı.Bu sebeple, ölümden sonra da Türkçe şiir söyleme geleneği onun **Hikmet**'lerinden esinlenen yeni ergin kişilerce devam ettirildi.Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Hacı Bayram'lar Hoca Ahmed Yesevi'nin erginlik ve ermişlikte de şiir, deyiş ve tebliğde de takipçileri oldu (Mert Bilig Yayınları 13:28).

Prof.M.Hartmann, Çağataylılar Devri Orta Asya Türk şairi Çimyanlı Hüveyda'dan söz ederken Hoca Ahmed

Yesevi'nin vücuda getirdiği **Hikmet** ile manen bütün Türkistan'ı doldurduğunu söylüyor ve diyor ki: **Divan-ı Hikmet** sahibinin ölümü, **Kutadgu Bilig**'in telifinden ancak bir asır sonra olduğu düşünülse, hatta bugün bile aşağı yukarı müellifin ölümünden yaklaşık 760 yıl sonra kendi halkı arasında yaşayan bu kitabın ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır. Hakikaten, Türk Tarihi hakkında araştırmalarda bulunan bütün Avrupa alimleri, Hoca Ahmed Yesevi'nin bütün Türk Dünyasındaki tesirini ve önemini az çok idrak etmişlerdir. Léon Cahun bir eserinde, Timur zamanında Türkçe Farsça'ya galebe etti, Maverâünnehir uyanış devrinin adamları artık Farsça değil Çağatayca denilen Türkçe ile yazıyorlardı. Daha onlardan önce Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevi halk dili olan Türkçe'yle yazmıştı. Hoca Ahmed Yesevi'den sonra Türkçe öyle bir ehemmiyet kazandı ki o meşhur **Mirâc-Nâme, Bahtıyar-Nâme, Tezkiretü'l-Evliyâ** gibi kitaplar Uygur Lehçesi ve Uygur Harfleri ile yazıldı.

Konar-Göçer Türk topluluklarının yerleşik hayata geçtikleri ve kitleler halinde İslamiyet'e girmeye devam ettikleri bir dönemde, Hoca Ahmed Yesevi'nin İslamiyet'in bütünleştirici esaslarını, bağlayıcı pratik ilkeler olarak toplumun en uç kesimlerine kadar yaygınlaştırması, yeni arayışlar içerisindeki geniş kitleleri, tek kültür odağında bütünleştirdi. Sadece Maverâünnehir'de değil Anadolu'da, Rumeli'de ve Balkanlar'da Türk Kültürü ve dilinin yerleşmesinde Hoca Ahmed Yesevi ve takipçileri önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devletinin manevi kurucuları olan Şeyh Edebalı, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli ve Geyikli Babalar Hoca Ahmed Yesevi'nin temsilcileri ve takipçileri idi. Hoca Ahmed Yesevi'nin, Diyar-ı Rum denilen ve yeni fethedilmekte olan Anadolu'ya, el verip gönderdiği Hacı Bektaş Veli Osmanlı ordularının manevi yetiştiricisi oldu. Yine onun aynı amaçla Balkanlara gönderdi-

ği Sarı Saltuk, İslamiyet'i Doğu Avrupa'da ve Balkan ülkelerinde kökleştiren gönül eri idi. Bu kültür ve bilim adamları Türk akıncılarının manevi olmuşlar, ordular bir bölgeye girmeden önce o bölgeyi fethetmişler, fetihden sonra ise bu bölge halkına, girdikleri yeni kültürü özümsetecek öğreticiler ve kültür taşıyıcıları olmuştur. Bugün biz Orta Asya'dan Kafkaslara, Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyadaki Türk toplulukları arasında var olan dil ve kültür bütünlüğünü şüphesiz Hoca Ahmed Yesevi ve onun takipçileri olan alp erenlere borçluyuz.

NOTLAR

¹ Sayram'da Muhammed Hanefi evladından olduklarını iddia eden başka kimselere de rastlanması, daha doğrusu onların bir sınıf teşkil edecek kadar çok olması, Ahmed Yesevi'nin Bugünkü Doğu Türkistan'ın Sayram kasabasında doğduğunu tamamiyle kuvvetlendiriyor.

² Bu parça Doğu Türkistan'da çıkmakta olan Bulak Mecmuasının 14.(1984) ve 16.(1985) sayısına basılan **Divan-ı Hikmet**'ten alınmıştır.

³ Ölmüş hayvanların etini yiyen bir çeşit kuş "Kerkes kuşu" denir

⁴ Tamu cehennem demektir.

⁵ "Himar yüglüg Boluban" ise günümüz Türkçe sinde, "Yüklü Eşek misali" anlamındadır.

KAYNAKÇA

- Bice Hayatı, **Divan-ı Hikmet**, Ankara, 1993.
 Carmuhammed-Uli M, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara, 1998.
 Emin A.M., *Uygur Edebiyatında Ahmed Yesevi ve Yesevilik*, **Kaşgar Pedagoji Enstitüsü İlmî Dergisi**, Sayı:1.1988.
 Eraslan K, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Ankara, 1991.
 Köprülü M. Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1976.
 Köprülü M.Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1981,
 Mert Hamdi, **Hoca Ahmet Yesevi Hayatı, Fikirleri Hizmeti** Bilig Yayınları 13 Ankara.
 Osman Gayretcan, **Uygur Klasik Edebiyatının Kısaca Tarihi**, Urumçi, 1992.
 Ömer Ş, **Uygur Klasik Edebiyatı**, (Hoca Ahmed Yesevi Bölümü), Urumçi, 1989.
 Türkiye Diyanet Vakfı **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:9.
 Yesevi Ahmed, **Divan Hikmet Bulak Mecmuası**, (Doğu Türkistan'da üç ayda bir çıkan Klasik Edebiyat Mecmuası) 1984, Sayı:14 ve 1985, Sayı:16.
 Zahidov Vahid, **Tasavvuf Hakkında**, **Bulak Mecmuası**, 1987, Sayı: 20.